

In memoriam

Vértes Edit születésének centenáriuma

Száz évvel ezelőtt, 1919. május 31-én született Vértes Edit nyelvész, akit a hazai és a nemzetközi finnugrisztikában elsősorban a hanti (osztják) nyelv kutatójaként tartanak számon. A Folia Uralica Debreceniensia hasábjain azért is illő megemlékezni róla, mert öt éven keresztül, 1984 és 1989 között vezette a debreceni egyetem finnugor tanszékét.

Ha valaki viszonylag magas kort ér meg, pályája során többször adódik alkalom az összegzésre. Vértes Editet is köszöntötték kollégái 70, 75 és 80 éves korában. Amikor 2002. augusztus 11-én, 83 éves korában elhunyt, számos fórumon búcsúztatták. Ez azt jelenti, hogy életművét, munkásságát többször áttekintették – a köszöntők, nekrológok és önvallomások listája megtalálható jelen írásom végén. Ezért én most arra összpontosítok, amit a legje-

lentősebbnek tartok Vértés Edit életművéből – legalábbis a halála óta eltelt majd két évtized távlatából. Elöljáróban azonban felidézem életének legfontosabb állomásait.

Szakmai életútja

Vértés Edit 1941–42-ben szerzett matematika–fizika szakos tanári diplomát a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen, 1943-ban pedig doktori fokozatot finnugor nyelvészetből. Friss diplomásként tíz évig különféle iskolákban tanított különféle tantárgyakat: magyart, matematikát, fizikát, olaszt, németet, háztartástant, gazdaságtant, latint és művészettörténetet. Pedagógiai pályáját egy hangszálait megtámadó alattomos betegség törte ketté. Számos műtétnek köszönhetően később visszanyerte hangját, de addigra már kutatóként dolgozott. Először 1951–52-ben a Központi Fizikai Kutatóintézetben kapott munkát, ahol hangstatisztikai vizsgálatokat végzett. Tudományos pályájának fő helyszíne végül a Nyelvtudományi Intézet lett, ahol 1952-től 1984-ig dolgozott. Az ötvenes években elindított, sok nyelvész számára állást biztosító nagy tervmunkák, *A magyar szókészlet finnugor elemei* (MSzFE), *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* (TESz) és az *Uralisches etymologisches Wörterbuch* (UEW) című szótárak munkálataiban vett részt. A kötelező kollektív munka mellett sajtó alá rendezte két finn tudós, K. F. Karjalainen és Heikki Paasonen 20. század eleji osztják nyelvi gyűjtéseit. A feladattal Erkki Itkonen bízta meg a helsinki székhelyű Finnugor Társaság nevében. A nagyszabású projektum a finn–magyar kulturális együttműködési egyezménynek is része lett, s Vértés Edit számára méltán hozott számos elismerést, többek között a Finnugor Társaság és a Finn Akadémia külső tagságát.

Az 1984–1989 közti időszak bemutatására hiteles forrást hívok segítségül, amikor Kálmán Béla professzor köszöntő szavaiból idézek: „Döntő fordulatot jelentett ünnepeltünk életében, hogy a művelődési miniszter 1984-ben – elődje nyugdíjba vonulása után – kinevezte a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem finnugor tanszékének élére egyetemi tanárnak. Hosszú évekig tartó »suttogó« korszaka már korábban véget ért, hangszálai annyira rendbejöttek, hogy előadásokat tudott és tud tartani hazai és külföldi konferenciákon és kongresszusokon. 1984-től kezdve az egyetemen is nagy óraszámban ad elő lendülettel, és kitűnő előadónak bizonyul a nagy termekben is. Helyzete is alapvetően megváltozott. 1984-ig beosztott volt egy tudományos intézetben egy osztályvezető irányításával, az egyetemen pedig ő irányított felelőséggel és demokratikusan” (Kálmán 1989: 6).

Vértes Edit 70 éves korában, 1989-ben vonult nyugdíjba. Debreceni megbízatásának lejártával Mikola Tibor felkérésére a szegedi finnugrisztikai doktori képzésében is részt vett. Nyelvészeti kutatásait, publikációs tevékenységét élete végéig folytatta. Műveinek jegyzéke több mint 200 tételt, köztük 31 önálló kiadvány adatait tartalmazza.¹ A publikációk többségét három nagy csoportba lehet sorolni. Az első és a legfontosabb a hagyatékok kiadása. Ezen alapul Vértes Edit további munkássága, nyelvészeti és mitológiai kutatásai, valamint tankönyvíró és ismeretterjesztő tevékenysége.

Hagyatékkiadás

Amint fentebb említettem, Vértes Edit élethosszig tartó munkája volt Karjalainen és Paasonen kéziratos hagyatékának sajtó alá rendezése. Előbb a két tudós nyelvtani feljegyzéseit adta ki (*Grammatikalische Aufzeichnungen aus ostjakischen Mundarten von K. F. Karjalainen*. MSFOu. 128. Helsinki, 1964; *Ostjakische grammatikalische Aufzeichnungen nach den Dialekten an der Konda und am Jugan von H. Paasonen*. JSFOu. 66/2. Helsinki, 1965). A budapesti finnugor kongresszusra jelentette meg Karjalainen déli osztják szövegeit (*K. F. Karjalainens südostjakische Textsammlungen*. Bd. I. MSFOu. 157. Helsinki, 1975), a turkui finnugor kongresszusra pedig Paasonen déli osztják szövegeit négy kötetben (*H. Paasonens südostjakische Textsammlungen I–IV*. MSFOu. 172–175. Helsinki, 1980). Összeállított egy szójegyzéket is azokból a szavakból, melyek előfordulnak Karjalainen szövegeiben, de nem kerültek bele a korábban, 1948-ban megjelent nyelvjárási szótárába (*Ergänzungen aus Karjalainens südostjakischen Textaufzeichnungen zu seinem postumen Wörterbuch*. LSFU X, 3. Helsinki, 1996). A Karjalainen-sorozat második, magyarázó kötete 1997-ben jelent meg (*Karjalainens südostjakische Textsammlungen. Bd. II. Transkription, Phonembestand, allgemeine Erörterungen*. MSFOu. 225.), a III. kötet pedig, melynek kiadása a szerzőtől független okok miatt nagyon elhúzódott, 2003-ban látott napvilágot (*Kommentare zu den Texten*. MSFOu. 247.). A hagyatéksorozat utolsó, még Vértes Edit életében megjelent kötete Paasonen szurguti osztják szöveggyűjtése (*H. Paasonens surgutostjakische Textsammlungen am Jugan*. MSFOu. 240. Helsinki, 2001). Bár tervezte, de végül nem került sor arra, hogy kommentárrokkal lássa el Paasonen déli osztják szövegeit, s Karjalainen keleti szövegeinek átírása és értelmezése is az utókorra maradt.

¹ A bibliográfia elektronikus változatban is elérhető: <http://www.mek.oszk.hu/01600/01624/01624.htm>

A másik nagy vállalkozás Pápay Józsefnek az MTA kéziratárában kiadásra váró hagyatékának, a szótárnak és a szövegfeljegyzéseknek a megjelentetése volt. Vértes Edit ezzel már az 1950-es években elkezdett foglalkozni, de eredményt csak az 1980-as évek második felében, debreceni időszakában ért el. Ő maga így vallott erről: „Több, mint egy fél évszázada foglalkozom Pápay hagyatékával, de még csak tervbe sem mertem venni, hogy a szótárt befejezzem, mert azt, hogy mi van földolgozva, mi van kicédulázva, mit kellene még hozzá földolgozni, milyen elrendezést akart, mindez nincs írásban, nincs összefoglalva, csupán innen-onnan lehet következtetni rá. Gyakorlatilag tehát az egészet át kellett volna újra nézni. Szerencsére azért az idők változnak, és a számítógép megjelenésével a lehetőségek megváltoztak. Tanítványaim közül Kis Tamás mert arra vállalkozni, hogy számítógép segítségével nagyon közeli jövőre ígérje a szótár kiadását” (Vértes 1998: 39). A szótár végül nyomtatásban nem jelent meg, de a cédulák elektronikus változatban megtalálhatók a Debreceni Egyetem honlapján: Pápay József északi osztják szótára: <http://mnytud.arts.klte.hu/papay/>

A szöveghagyaték kiadása sem volt zökkenőmentes. Ismét Vértes Editet idézzük: „Az ötvenes évek végén engem bíztak meg a Pápay hagyaték gondozásával. Fel is mértem a hagyatékot az Akadémián, kiszámítottam a körülbelüli terjedelmét. (...) Voltak ugyanakkor mások is, akik szerették volna a hagyatékot, ha nem is kiadni, de legalább azt elérni, hogy ne én foglalkozzam vele” (Vértes 1998: 43). Debrecenben aztán Nyirkos Istvánnal közösen létrehozták a Bibliotheca Pápayensis című sorozatot. A sorozatban hét kötetnyi osztják nyelvű anyag látott napvilágot, egy pedig a csuvas gyűjtést tartalmazza (*Pápay József osztják hagyatéka*. Bd. I. *Próbafüzet*. Debrecen, 1988; Bd. II–III: *Hősi énekek I–II*. 1990; Bd. IV: *Hősi ének töredékek*. 1993; Bd. V: *Regék és regetőredékek*. 1992; Bd. VI: *Népélet és egyebek*. 1995; Bd. VII: *Pápay József csuvas hagyatéka*. 1997; Bd. VIII: *Osztják nyelvtani feljegyzések*. 1998). A kiadás fotoprint eljárással készült. Erre a megoldásra az időhiány kényszerítette a kiadót. A kéziraton ugyanis az írás annyira elhalványodott, hogy néhány év alatt láthatatlanná vált volna még azelőtt, hogy a sajtó alá rendezés megtörténik. A fényképezéssel tehát szó szerint az enyészettől mentették meg az értékes anyagot.

Többekkel együtt Vértes Edit részt vett Wolfgang Steinitz hagyatékának sajtó alá rendezésében is a délies típusú szövegek gondozásával, mely az *Ostjakologische Arbeiten* III. kötetében jelent meg (Wolfgang Steinitz: *Texte aus dem Nachlass*. 30–67, 102–104, 219–386. Budapest, 1989).

Nyelvészeti és mitológiai kutatások

Vértés Edit abban az időben élt és alkotott, amikor a szibériai nyelvek kutatója már nem és még nem juthatott terepre. Csak a mások által gyűjtött anyagra támaszkodhatott. Sok esetben viszont éppen ő látta elsőként ezeket az anyagokat. A hagyatékok sajtó alá rendezése során olyan új információkhoz jutott, melyeket rendre meg is osztott a tudományos közvéleménnyel. Több tucatnyi tanulmánya foglalkozik az osztják nyelvjárások hangtani, alaktani, mondattani kérdéseivel. Két könyvét cím szerint is meg kell említeni: az osztják névmásokról írt monográfiáját (*Die ostjakischen Pronomina*. Budapest, 1967) és az osztják fonémák kölcsönhatásáról írt akadémiai doktori disszertációjának német nyelvű változatát (*Morphonematische Untersuchung der ostjakischen Vokalharmonie*. Budapest, 1977).

A mitológiai tárgyú szövegek fordítása és értelmezése közben szinte észrevétlenül beledolgozta magát az obi-ugor, valamint a szamojéd folklór és hitvilág rejtelseibe. Ennek a bűvárnak lett eredménye a *Szibériai nyelvrokonaink hitvilága* című, rendkívül adatgazdag összefoglalás (Budapest, 1990). A téma lexikonszerű feldolgozása a Klett-Cotta kiadónál megjelenő sorozat, a *Wörterbuch der Mythologie* 30–31. füzetében látott napvilágot (*Die Mythologie der Uralier Sibiriens*. Stuttgart, 1997).

Ismeretterjesztő és tankönyvíró tevékenység

Folklór szövegekkel foglalkozó kutató esetében természetes az az igény, hogy minél szélesebb közönséggel meg kívánja ismertetni eme alkotásokat. Vértés Edit szerkesztette a *Sámándobok, szóljatok* című magyar nyelvű népköltészeti antológia obi-ugor és szamojéd anyagát (Budapest, 1973); az Európa könyvkiadó *Népek meséi* című sorozatában déli osztják mesekötetet jelentetett meg (*Hadmenet, nászmenet*. Budapest, 1975). A mesék többsége az általa kiadott szövegek magyar fordítása.

Debreceni időszakában Vértés Edit egyetemi tankönyvet jelentetett meg *Bevezetés az uráli népköltészetbe* címmel (Budapest, 1985), melyben egy terjedelmes hőséneket is közölt Paasonen hagyatékából T. Lovas Rózsa fordításában. A szerzőpáros ugyanezt a hőséneket németül is kiadta (*Brautfahrten. Ein ostjakisches Volksepos*. Hamburg, 1986).

Az egyetemi jegyzet bevezetőjéből fény derül egy érdekes tudománytörténeti részletre is. A Finnugor Társaság eredetileg nem kívánta kiadni Karjalainen és Paasonen szövegfeljegyzéseit, csak „a magyarországi finnugrisztika obi-ugor anyagéhségének kielégítésére szánta rá magát a helsinki Finnugor Társaság ezeknek a kisterjedelműnek és jelentéktelennek hitt déli és keleti

osztják szöveggyűjteményeknek a kiadására” (Vértes – T. Lovas 1986: 23). Ezt erősíti meg Yrjö Wichmann egyik levélrészlete: „Neki [Karjalainennak] sincs sok szövege, és nincs hozzájuk fordítás. Toivonen nem akarja őket kiadni” (Y. Wichmann levele Pápay Józsefhez, Helsinki, 1925. V. 31-én, idézi Fazekas Jenő *Északi osztják medvénekek*, 038, 87. lábjegyzet).² Pedig Wichmann egészen más véleményrel volt a szöveggyűjtések jelentőségéről: „Én azok közé tartozom, akik nagyra értékelik a szövegkiadványokat. Ne feledjük, hogy abból, amit mi nyelvészek publikálunk, minden más idővel elavul, kivéve a szövegeinket és a szótárainkat. Ezek megérdemlik azt a sok munkát és fáradságot, melyet rájuk áldozunk” (Y. Wichmann levele Pápay Józsefhez, Helsinki, 1911. VI. 13-án, idézi Fazekas Jenő *Északi osztják medvénekek*, 036, 76. lábjegyzet).³

Minden más idővel elavul?

Van némi igazsága Yrjö Wichmannnak, és ez áll Vértes Edit nyelvészeti tanulmányainak egy részére is. Sokszor úgy tűnik, hogy minden apró részletre kiterjedő, gondos kutatómunkával készített művei már a megjelenésükkor sem kaptak elegendő figyelmet és elismerést. A mai utódok pedig valóban leginkább csak a szövegközléseket forgatják. Azok közül is elsősorban a nyomtatott anyagokat, mert Pápay kézírásának kisilabizálására kevesen vállalkoznak. Pedig valódi kincsesbányák, ma is sokféle nyelvészeti és folklórisztikai kutatás alapjául szolgálhatnának.

Mindezek ellenére azt mondhatjuk, hogy Vértes Edit tartalmas, termékeny életet élt. Akkor volt boldog, ha valamilyen nyelvészeti probléma megoldásán gondolkodhatott. Mélységesen tisztelte a nyelvi tényeket, és sohasem sajnálta az időt az alapos, gondos munkára. Szakma- és életszeretete mindenkit megfogott, aki a közelébe került. Én ezt a képet őrzőm róla, és szeretném, ha más is így emlékezne rá.

² „Tekstejä hänelläkään [Karjalaisella] ei ole paljo ja nekin ovat ilman käännöstä, Toivonen ei aio niitä ruveta julkaisemaan.”

³ „Minä kuulun niihin, jotka panevat suurta arvoa tekstijulkaisuille. Muistakaamme, että siitä, mitä me kielentutkijat julkaisemme, kaikki muu, aikaa myöten vanhenee, paitsi kielitekstimme ja sanakirjamme. Ne ovat siis sen suuren työn ja vaivan arvoiset, minkä niihin uhraamme.”

Köszöntések, nekrológok, vallomások:

- Sz. Bakró-Nagy Marianne 1991: Vértés Edit 70 éves. *Magyar Nyelv* 87: 120–123.
- Csepregi Márta 1999: Vértés Edit 80 éves. *Finnugor Világ* 4/2: 9.
- Csepregi Márta 2002: Vértés Edit 1919–2002. *Finnugor Világ* 7/3: 8–11.
- Csepregi, Márta 2002–2003: In memoriam Edith Vértés (1919–2002). *Finnisch-ugrische Mitteilungen* 26/27: 249–252. Hamburg.
- Csepregi, Márta 2003: Edit Vértés 1919–2002. *Linguistica Uralica* 39/3: 233–236.
- Csepregi Márta 2019: Száz éve született Vértés Edit. *Finnugor Világ* 24/2: 36–39.
<http://www.regulytarsasag.hu/wp-content/uploads/2019/07/192.pdf>
- Hajdú Péter 1999: Ünnepi szó Vértés Edit jubileumán. *Magyar Nyelv* 95: 376–381.
<http://www.c3.hu/~magyarnyelv/99-3/hajdup.html>
- Kálmán Béla 1989: Vértés Edit 70 éves. *Folia Uralica Debreceniensia* 1: 5–7.
<http://mnytud.arts.unideb.hu/centenarium/vertes.pdf>
- Keresztes László 1994: Zum 75. Geburtstag von Edit Vértés. *Folia Uralica Debreceniensia* 3: 151–152.
- Nyírkos István 1998: Vértés Edit 80 éves. *Folia Uralica Debreceniensia* 5: 255.
- Nyírkos, István 2001: Nachwort. Edith Vértés 80 Jahre. In: H. Paasonen surgutostjaki-sche Textsammlungen am Jugan. Neu transkribiert, bearbeitet, übersetzt und mit Kommentaren versehen von Edith Vértés. *Mémoires de la Société Finno-Ougrienne* 240: 109–111.
- Vértés Edit 1991: Indulásom a C épületi szemináriumból. In: Sz. Bakró-Nagy Marianne – Kontra Miklós (szerk.), *A nyelvészetről – egyes szám első személyben*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. 251–260.
- Vértés Edit 1998: Pápay József osztják hagyatékáról. *Folia Uralica Debreceniensia* 5: 39–47. <http://mek.oszk.hu/01700/01787/#>
- Zaicz Gábor 2002: Vértés Edit 1919–2002. *Nyelvtudományi Közlemények* 99: 319–324.
- Zaicz Gábor – Csepregi Márta 2004: Vértés Edit emlékezete. *A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai* 82. Debrecen.
<http://www.mek.oszk.hu/01600/01624/01624.htm>

CSEPREGI MÁRTA